

FENOMENUL LITERAR BASARABEAN (1790–1940) ÎNTR-O ABORDARE MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ

Doctor în istorie, conferențiar universitar **Ion Valer XENOFONTOV**

E-mail: ion.xenofontov@usm.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5993-1235>

Facultatea de Istorie și Filosofie/Institutul de Istorie, USM

Lucrarea în două volume a istoricului literar Petre V. Haneș (1879–1966), *Scriitorii basarabeni*, recenta apariție editorială din cadrul colecției „Memoriile Basarabiei” a Editurii Știința, prezintă un tablou vast al mișcării și fenomenului literar din spațiul pruto-nistrean, de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la mijlocul secolului XX. Prin sintagma „scriitor basarabeian” sunt desemnați autorii care au traversat ambele maluri ale Prutului și au abordat în scrierile lor tematica basarabeiană.

Volumul 1 acoperă cronologic anii 1790–1850, fiind scris într-un termen record – pe parcursul a doi ani – și inserează prelegerile susținute de autor în cadrul Societății Culturale „Universitatea Populară” din Chișinău. Această instituție, orientată spre reanimarea vieții intelectuale românești, a fost creată la inițiativa unor personalități marcante, printre care Onisifor Ghibu, frații Vasile și Petre V. Haneș, Ion Nistor, Teodor Porucic ș.a. Organizarea unei astfel de universități culturale se înscria în tradiția unor spații socioculturale consacrate, precum cele din Anglia, SUA, Germania, țările scandinave ș.a. Universitatea Populară a activat la Chișinău între 1 februarie 1918 și iunie 1940, fiind estimată drept a cincea instituție de acest gen din România întregită, după cele din București, Iași, Cluj și Cernăuți. În cadrul Universității Populare din Chișinău, Petre V. Haneș a fost titularul cursului „Istoria literaturii românești”, susținând „vreo 30 de lecțiuni”.

Prima ediție a volumului 1 a văzut lumina tiparului în februarie 1920, cu un tiraj de 1.000 de exemplare datorită sprijinului acordat de Directoratul Învățământului din Basarabia, prin intermediul lui Șt. Ciobanu și N. Popovschi. Cea de-a doua ediție a fost publicată în toamna anului 1936, grație implicării lui Ștefan Șoimescu, directorul Casei Școlilor. În această ediție, autorul a beneficiat de lucrările apărute după 1920, în mod special de lucrarea lui Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, publicată în 1923.

În volumul 1, autorul prezintă contextul istorico-politic al Basarabiei la începutul secolului al XIX-

Petre V. HANEȘ. *Scriitorii basarabeni*. Chișinău: Editura Știința, 2024. Vol. 1 (1790–1850). 220 p.; Vol. 2 (1850–1940). 400 p.

lea, punând accentul pe raptul Basarabiei în anul 1812 (pp. 20-37). O altă linie de subiect abordată constituie legăturile dintre Basarabia și celelalte ținuturi românești după 1821 (pp. 38-53). În acest sens, este demnă de atenție relatarea autorului referitoare la faptul că răspândirea cărții românești era realizată nu doar prin intermediul bisericii, ci și al ciobanilor ardeleni, „care trec cu oile pentru pășune în Basarabia și aduc de vânzare cărți” (p. 49). Viața românească a fost menținută în mediul rural, spre deosebire de cel urban, înfățișat ca unul cosmopolit. Autorul conchide că „Viața aceea românească în ce are mai curat și mai frumos s-a strâns în literatură: și în cea anonimă, și într-a scriitorilor. Iată de ce se poate vorbi despre o literatură basarabeiană, care face obiectul lecțiunilor de față” (p. 51). În capitolul dedicat literaturii românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea se abordează legăturile cu apusul, clerici autori de opere profane, școli cu dascăli români, gradul de cultură în Moldova, Iacov al II-lea Stamate (pp. 54-62). Următoarele capitole includ o serie de eseuri captivante dedicate reprezentanților de seamă ai literaturii din Basarabia. Se abordează opera propriu-zisă a cărturarilor evocați, cât precum și profilurile lor de personalitate, reperele biografice. În acest sens, ne este prezentat episcopul Amfilohie

Hotiniul, cu scrieri nu doar bisericești, ci și profane, din domeniul gramaticii teologice, geografiei, aritmeticii (prezentate ca lucrări mai degrabă adaptate, decât traduceri), istoriei universale, fizicii (pp. 63-88). Petre V. Haneș tine să menționeze că scriitorul, fiind „cunoscător al limbii italiene, introduce termeni de cultură legați de știința geografiei, poate și de a istoriei” (p. 82). Un spațiu vast în economia lucrării îi este dedicat ardeleanului din Bistrița, Gavriil Bănulescu, fiind evocate particularitățile epocii și activității sale în Basarabia (pp. 89-132). Creația literară a lui Bănulescu a fost marcată de cultura sa bisericească și orientală, marcată de despărțirea Basarabiei de Moldova. Acesta este motivul pentru care „nu mai găsim la el spiritul laic și filosofic al lui Amfilohie Hotiniul”. Totuși, Gavriil Bănulescu „a avut conștiința că e român și nu moldovean, că duce în Basarabia o acțiune românească sub protecțiunea țarului” (p. 121).

În volumul 1 sunt scoase în relief viața și opera gramaticului Ștefan Mărgheallă (pp. 133-144), „un muncitor inimos și cu roditoare urmări pentru păstrarea tradiției literare românești între moldovenii de peste Prut” (p. 143); a lui Al. Petriceicu-Hăjdeu, fiind abordat naționalismul acestuia și preocupările sale pentru literatura populară (pp. 145-169). Un capitol aparte este dedicat lui Constantin Stamati, supranumit „Lebăda Basarabiei”. Au fost analizate poeziile lui erotice, fabulele, poezia istorică, satirele, traducerile din limbile franceză și rusă. S-au făcut analogii forțate între *Povestea poveștilor* a lui Stamati cu *Ruslan și Ludmila* a lui A.S. Pușkin, precum și cu eroii din mitologia elenă (pp. 170-213).

Volumul 2 cuprinde anii 1850–1940, fiind segmentat în următoarele epoci, numite generic „atmosfera epocii”: I) 1850–1905; II) 1905–1918; III) 1918–1940. Așa cum menționează autorul, „despărțirea se face prin evenimente politice (revoluția rusească din 1905, unirea Basarabiei cu România în 1918), dar toate cu urmări literare” (p. 6). Cartea a apărut în mai 1941, grație unei „patriotice înțelegeri” a lui Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri și ministrul Propagandei Naționale, Enric Oteteleşeanu, subsecretar de stat la Ministerul Culturii Naționale, Al. Băduiță, secretarul general al Ministerului Propagandei, și Gh.N. Ionescu, administratorul Casei Școalelor.

În capitolul I se redă atmosfera politică și culturală din anii 1850–1905, situația limbii române în biserică și școli. Se relatează despre Ioan Donceș, autor de manual de limbă română, „care a scris cărți de școală, cu

influențe și asupra mersului literaturii” (p. 17). În 1865 a editat un abecedar, o crestomație, o gramatică și un vocabular. Se evidențiază activitatea Tipografiei Episcopale, încercările de editare a unor ziare și reviste românești. Se vorbește despre „contrabanda culturală” – trimiterea de ziare și cărți de dincolo de Prut (pp. 8-19).

În carte sunt evocate numele și opera lui Ion Sârbu (pp. 20-23), ale fabulistului Al. Donici (pp. 24-31). Se insistă în privința paternității lui Alecu Russo a *Cântării României*, „prelucrată” de Vasile Alecsandri (pp. 32-99). Destul de generos este prezentată viața și opera lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, creația căruia este apreciată ca fiind cu mult mai erudită decât cea a lui Dimitrie Cantemir (pp. 100-191). Din vizorul istoricului literar nu au lipsit nici autori mai puțin cunoscuți, cum ar fi. Gh. Gore, tata genealogistului Paul Gore (pp. 192-195), poezii Gh. Păun, Alexis Nacco și Matei Donici (pp. 196-199). Un capitol aparte este consacrat scrierilor lui Zamfir Arbore (pp. 215-229).

Epoca 1905–1918 este abordată prin prisma școlilor, bisericilor, societăților culturale, a ziarelor și revistelor, a cititorilor, contactelor culturale cu Vechiul Regat (pp. 230-239). Ca un vârf de lance al epocii este prezentat Alexie Mateevici, autorul celebrei poezii *Limba noastră*, evocat în calitate de preot, profesor, traducător, poet, militant (pp. 240-262). Jumătate de pagină este dedicată țăranilor poeți Tudosie Roman și Ion Bour-Cazân (p. 263). Un capitol generos oglindește viața și creația nobilului de origine grecească Dimitrie C. Moruzzi, autorul broșurii *Cântece basarabene* (pp. 264-299).

Atmosfera epocii 1918–1940 este pusă sub semnul revenirii la tradiția românească, a introducerii limbii române în școli, a mișcării politice cu urmări directe pentru progresul literar (pp. 300-305). Autorul conchide că „în această atmosferă s-a desfășurat literatura basarabească între 1918 și 1940: s-a apropiat din ce în ce [mai mult] de literatura românească de dincoace de Prut până s-a contopit cu ea” (p. 305). Scriitor simbol al epocii este numit Constantin Stere (pp. 306-353). Sunt evocați scriitorii Leon Donici (pp. 353-355), Liuba Dumitriu (pp. 356-358). Cărturarul Stamati-Ciurea este amplasat între Basarabia și Bucovina (pp. 359-376). Spre finalul lucrării, autorul conchide că „majoritatea scriitorilor români basarabeni dintre 1850 și 1940 au accentuat în mare grad în literatura noastră preocupări sociale și inspirație socială” (p. 377). Lucrarea finalizează cu surse iconografice (pp. 379-392).